

Паралитературата: текстология и социология

Евдокия Борисова, Яни Милчаков, Пламен Шуликов

(Пара)литературният факт в терминологичния лабиринт

Автокоментарът към заглавието пропуска „текстология“ и „социология“¹ като две дисциплини с по-ясни изследователски полета и апарати. Съдържанието на термина „паралитература“ обаче остава проблематично. Не е лесно да се избира между десетина общи културни категории и още повече конфликтни дефиниции на самия клас ръкописни книги, две от които ще разгледаме тук.

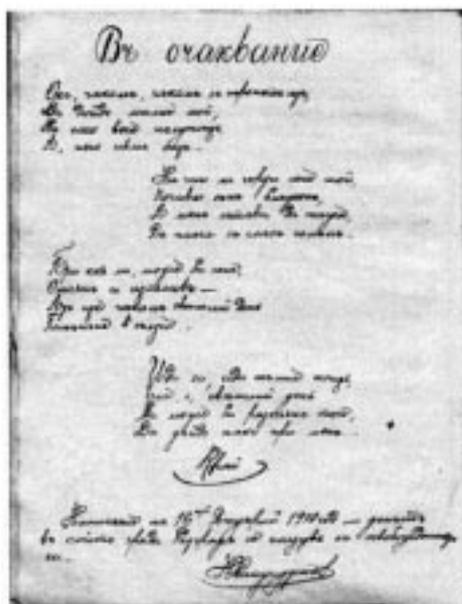

Това е началната страница от ръкописния „Албум от разни песни за спомен“. През 1896–1901 г. „песните“ са съчинявани, писани и преписвани (някои и смайващо калиграфски) от съучениците и приятелите на Любомир Д. Търговский от Разградската гимназия. Между тях е и Боян

¹ Вж. обзор на литературносоциологическите подходи в: Я. Милчаков. Социология на литературата, език и политика. С., 2001.

Пенев². Първите стихотворни опити от 1896–97 г. на самия Боян Пенев впрочем са в поредица, озаглавена „Уломки от старите тетрадки“, а през 1899 г. той съставя тетрадка под заглавието „Простонародни песни, събирани от майка ми“³. Сам по себе си изключително интересен източник за емоционалния облик и поетическите вкусове на образованата българска младеж от края на XIX в., „Албумът“ съдържа освен собственото лирично творчество на разградските гимназисти и гимназистки, записи от анонимния и деавторизиран градски фолклор (български, гръцки, турски и арменски), стихотворения на български и на руски поети, романи и т.н.

Така изглежда и страница от „Албум“-а на Никола Сапунджиев. Той го съставя през годините 1909–11 г. отново в Разград и в родното си с. Славяново, Поповско.

Най-естествено е да започнем от определението „албумна поезия“. Руската културна традиция на ръкописния албум се превръща в една от емблемите на „литературния бит“ в теориите за литературната еволюция на Ю. Тинянов- ОПОЯЗ. Прието е да се твърди, че в тези теории предметът

² К. Кунчев. Посвещения на Боян Пенев в един ученически албум от 1897 г. – 125 години от рождението на Боян Пенев. Научна конференция „Боян Пенев – (не)забравеното наследство“. Шумен, 2008, с. 144.

³ Архив на Б.Пенев, арх.ед. 120.

на литературната наука преживява първата си радикална „демократизация“. Колкото и да подвежда този термин в литературноисторически контекст, е вярно, че през 20-те години придобива изследователски престиж и теоретична важност самият вид литература, към който най-общо можем да отнесем албумната поезия⁴ и в нейните български прояви. По същото време обаче в СССР се води и натрапливо политизиран спор с идеите на Тинянов. За някои „пролетарски“ литератори като А. Гайдар „буди недоумение“, защо дори и в средите на „свепартишколниците“ старата албумна традиция на отречената Русия е все още жива. Гайдар пита настъпателно кога ще бъде изкоренен подобен „еснафски навик – едно обидно за новата епоха наследство от миналото?“⁵. Въпреки този епизод (който точно отразява атмосферата на сблъсък между различните политизирани естетически радикализми от средата на 20-те години на XX век в СССР), е прието да се говори за интегрална „албумна култура“ в Русия. Като разширява нейния обхват с албумното творчество на идеологически санкционирани в съветския период маргинални групи и субкултури („бивши хора“, политически и криминални затворници, „алтернативни“), руската литературна наука (с видими постмодерни импулси в последно време) системно разработва и до днес заложената от Тинянов интерпретаторска линия.⁶

Можем да боравим и с термина „тривиална литература“, но в друг смисъл от този, който наложи немската традиция⁷. Терминът е принципно уместен, доколкото става дума за възпроизвеждане на преобладаващо тривиални литературни образци. В сборника има и текстове, за които са приложими дефинициите „постфолклор“⁸, „писмен фолклор“,

⁴ Ю. Тинянов. Ода как ораторский жанр (1922) -. В: Поэтика. История литературы. Кино. М., 1977. – С. 227–252; Мнимая поэзия. (1931) М.: Просвещение, 1978.

⁵ А. Гайдар. Альбомные стихи. 3 в е з д а , /Перм/, 13. II, 1926 (цит. по: М. Калашникова. Современный альбом: типология, поэтика, функции. Автореферат. Тверь, 2004, с. 7.

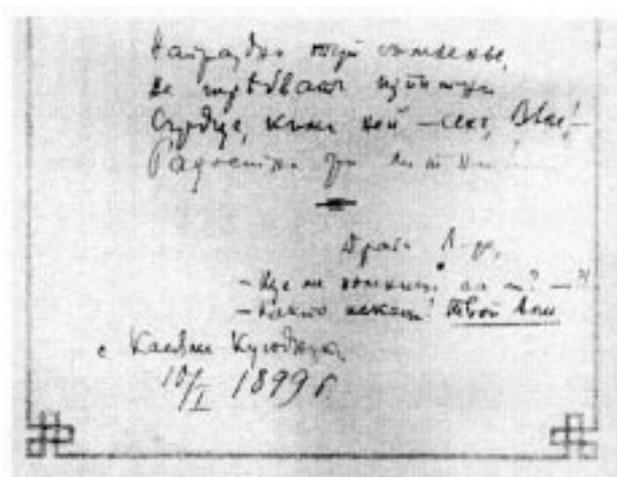
⁶ В. Вацуро. Литературные альбомы в собрании Пушкинского дома (1750–1840) . В: Ежегодник рукописного отдела Пушкинского дома на 1977 год. Л., 1979. С. 3–60; Л. Петина Структурные особенности альбома пушкинской эпохи. В: Ученые записки Тартуского гос. университета. Тарту, 1985. Вып. 645. С. 21–36; Л. Петина. Художественная природа литературного альбома первой половины XIX века: Автореферат. Тарту, 1988. В. Образцова . Альбомная поэзия пушкинского Петербурга–4–7 июня. Санкт-Петербург. В: Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы. Санкт-Петербургский государственный университет. Институт русской литературы РАН (Пушкинский дом). Международная научная конференция „Русское художественное слово – многообразие литературоведческих и лингвотетодических подходов“; Д. Крыстева. Альбомная поэзия А. С. Пушкина, В: Русский язык и русская литература в современном обществе, Кат. Рус. яз. и лит., Шумен, 1999, с. 240–257.

⁷ P. Domagalski: Trivialliteratur. Geschichte, Produktion, Rezeption, Freiburg/Breisgau 1981.

⁸ С. Неклюдов. Несколько слов о постфолклоре. (Введение в проекта «Фолклор и постфолклор: структура, типология, семиотика» -<http://www.ruthenia.ru/folklore/postfolk.htm>.) Общата дефиниция на С. Неклюдов «постфолклор» отнася подобни текстове към т.н. «трета култура», която освен изключително «градския» си характер, е еднакво дистанцирана и от елитарната (или официално санкционираната), и от патриархалната селска (или „традиционно-фолклорна“). На свой ред тя включва хетерогенни и хетероморфни елементи – и масовата култура /.../, създавана от професионалисти „за пазарното търсене“, и «ниския» фолклор, който създават самите носители „за потребление“.

„парафолклор“. „литература на личния документ“, „наивна литература“⁹, „културна антропология на писането“.

Предпочетеният термин „паралитература“, колкото и спорен, на първо място отразява подчинената функция на самата литература спрямо символичните писмени актове на приятелския жест, посвещението, дълга към общия спомен. („*Драги Любомире, – Ще ме помниш, нали?...?! – Както искаш! Твой Али*“) – пише до Любомир някой Али от с. Касяли Кусоджук. Този „паралитературен“ факт е много интересно свидетелство за общуването между българските и турските образовани младежи от това време чрез литературата. Благотворният дух на „мултикултурализма“, с който ги е свързвала Разградската гимназия, подсказва и общност на литературни вкусове.

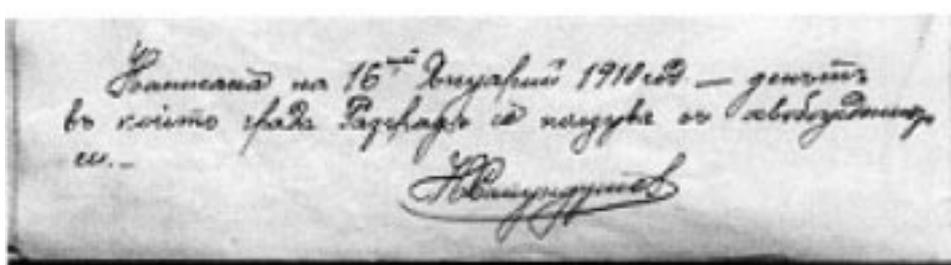

Различни паратекстове изпълват двата албума. Без да изчерпват всички известни типове¹⁰, тук основно личат биографичните бележки от и за автори, свободни преводачи, преписвачи, почитатели, приятели. Специфична категория са декламационно-рецитаторските маркирания и песенните инструкции към текстовете (скоби, интонационни знаци, брой на повтарянията на рефрените и т.н.). Количествено забележима група обединява конкретните „поводи“ за написване на дадено стихотворение. Сериозен училищен инцидент например поражда драстичното като стилово съчетание „*Простете ме, мили дружки, / прости ме, рай блажен, /... / аз отивам в гроб студен. /... / Простете ме, аз загинах / мрачна душа ме уби, / Испъдена! Даскал рече, / той в гърди ми нож заби. /... / Дебарев, тоз развратник, / тоз учителски шебек, / На теб,*

⁹ Наивная литература. Исследования и тексты. (Сост. С. Ю. Неклюдов) М., 2001.

¹⁰ Вж. Ц. Рацьовски. Паратекстът на литературната творба. С., 1997.

думам, ти си мръсник, / от пиянство си слепец.“ – в „Духът на Ката Илиева“ (ученичка в IV кл. в гр. Шумен)“. Както при „чисто“ междуличностните (нефикционални) „стихотворения по повод“ като раздяла с приятел, смърт на близък, обяснение в любов, радостна вест от някого, така и при по-обобщителните епитафии, епиграфи, поетически пародии и игри в собствен кръг, поводите трябва да усилват паралелите между авторската реакция, ценността на написаното и значимостта на дадено реално събитие (както е във възрожденската традиция). Могат обаче и да открояват емоционалната дисхармония с обществената атмосфера около събитието. Такъв тон например изпълва една страница от албума на Сапунджиев, където след сърцераздиращите строфи за самотата и любовните мъки се появява странно неинтимното уточнение, че тези интимни редове се пишат тъкмо в деня на важната тържествена годишнина в историята на Разград.

Има и автономни четиристишни парастихотворения, чиято между-текстова връзка с преписвания текст (в диапазона от циганска песен до Гьоте) трябва да откроява обобщени смисъл на иначе конкретния повод. Едно от тях е допълнено по-късно от печалната маргиналия на Търговски за изявения калиграф и силно отдаден на поезията младеж Коста Кърджиев („на 11 май 1900 се помина“).

Накрая, както ще проследим, самата литература е важна, макар и странична дейност в биографиите и на двамата албумни автори.

Албумите и техните притежатели

Като цяло, албумът на Л. Търговски принадлежи към исторически най-ранния тип *Albumstudiosorum*. Тези албуми се създават спонтанно в ситуацията на временния ученически колектив, в хронологично ограничен период, обикновено преди раздялата. Традицията е жива до днес – в т.н. „абитуриентски албум“, където обаче снимките и най-много автографът, съпроводен с някоя крилата фраза и координати за връзка са

заместили някогашната калиграфия и „мъките на словото“. Съпроводени са с ритуали на селекция и инициация (посвещения, клетви за вечно приятелство и други силно индивидуализирани актове на емоционална и колегиална връзка). Колкото и подобни сведения днес да звучат като позитивистки рецидив, трябва да се изтъкне микросоциалната среда и специфичната атмосфера на Разградската гимназия през годините, когато в нея учи и съставя своя албум Л. Търговски. Към края на XIX в. гимназията вече е изградила изключително високо реноме не само като образователна институция, но и като културен център. Нейната европейска архитектура впечатлява и днес.

Много български интелегенти, учени и литератори (сред тях Антон Страшимиров и Малчо Николов) – възпитаници на Разградската гимназия – помнят, че от 80-те години на XIX век там са достъпни, освен българските, и престижните руски списания за литература и хуманистика с преобладаващо либерална ориентация като «Современный мир», «Русское богатство», «Русская мысль» и др. Имало е свои многобройни читатели и френското списание «Илюстрацион». Слава на гимназията е носел изключително активният и жанрово разнообразен музикален живот (от църковно и класическо хорово пеене и обработени народни песни до руски романи), които гимназистите са усвоявали от високообразовани български и чуждестранни музикални педагози.

Със своята преобладаващо „затворена“ пространствено-социална характеристика албумите, като този на Търговски, се отличават от другия основен тип албуми-тематичния. Между двата типа няма непреодо-

лима граница. На практика съществуват много „хибридни форми“, при които определени текстове могат да преминават от единия вид в другия. Въпреки това вторият тип се създава (или съставя) по правило не от формален колектив, а от представители на определена субкултура. Нейните специфични ценности, теми, жанрове и стилове са главните критерии за селекция на текстовете и авторските вариации по тях. Функционално тези албуми са значително по-„деиндивидуализирани“ в сравнение с първия вид. Те пазят не толкова индивидуални автографи и знаци на междуличностна емоционална експресия, а важни за идентификацията на дадената социална група текстове – войнишки, затворнически, „девически“, бохемски, туристически. Тук се отнася и по-рядката категория албуми, които обхващат литературните предпочитания на религиозни или политически дефинирани социални (микро)групи. Казано накратко, център на първия тип е конкретната биографична личност с нейните разнородни, но все пак осъществени в даден стадий от реалната „биографична траектория“ социални и емоционални връзки с различни хора. Центърът на втория – са самите текстове, чиято обща тематична доминанта изгражда и възпроизвежда дадена субкултурна традиция. Като литературна на личния документ и като „паралитература“ албумите естествено попадат сред сходствата и различията на специфична жанрова общност. Тя ги свързва с песнопойките, с лексиконите (стандартна анкета), с ръкописните сборници стихотворения, които могат авторски и тематично да бъдат разнородни или еднородни.

Знаем малко, но достатъчно показателни биографични факти за притежателя на поетичния албум Любомир с непоетичното фамилно име «Търговски». Между другото, сред неговите приятели – ценители на изящната словесност- срещаме и близките по социалните си знаци фамилии Чокоев, Чорбаджиев и Бакалов, а и вторият албум е дело на същия по социален тип и фамилно име Сапунджиев.¹¹ Асоциативно отбелязваме, че към края на XIX век и у нас «търговия» и «лирика», (чрез синонимите си «поезия» и «песен») не само се възприемат като дейности, които трудно може да съвместява в практическия си живот една личност. За общественото мнение и за литературата «поезия» и «търговия» тогава изглеждат като непримирими дискурсивни и ценностни алтернативи, всяка от които бележи изцяло и завинаги човешката съдба със своя знак като абсолютно отрицание на другата. Не винаги противопоставянето между тях е било толкова фатално – напомня ни биографията на ренесансовия търговец и драматург Уилям Шекспир. Колкото и клиширани от романтизма натаък да изглеждат антиподите «поет» и «търговец», двете «амплоа» са могли да съществуват хармонично или поне безконфликтно в българската възрожденска поезия. Там в мерена реч ги съчетават културният идеал за

¹¹ При Никола обаче тази фамилия е «случайно» приета и носена – това е фамилията на злия пастрок, който го прокужда от дома. Докато Търговски си е търговец «по наследство» – иначе родът му е известен като «Дюгмеджиеви».

«изкусното писане», поощряваният стремеж към социално издигане и съвкупната практическа поука. Такава дидактика звучи в стихотворението на С. Доброплодни *«Който не знай да писува доброизкусни писма, // Он между почтените търговци сгрешава весма...»*¹². Самата търговия обаче може да присъствува и като поетическа тема с автономно достойнство, стимулиращо поетическото вдъхновение, което изпълва акростиха на Г. Оджакوف „България каква е“: *„А пък там в градови и села// Е наука, търговицина.“*). В контраст с възрожденската линия Ив. Вазов очертава и присъщия на новото време стереотип на поета като противоположен по дух, житейски статус и социална съдба на търговеца: *«Знаях как се той гневеше, // някой път в тейфтеря свой // мои песни кат съзреше - // буря! Гръмове безброй! | Син-търговец той мечтайше // с трезвен ум, в полезен труд // да се впусне – ах, той знайше: // песня носи глад и студ!»*.

Драматичната ценностна дилема «поезия-или търговия?» в случая с Любомир обаче изненадващо се оказва неутрализирана. Биографично неговата кариера потвърждава древното предсказание, според което „Nomen est omen“. Но най-интересното е, че „името е знамение“ предрича в еднаква степен мястото на литературата и на търговията в живота на Любомир Търговски. От края на XIX век шуменската фамилия Търговски притежава книжарници, печатница и издателство. След 1944 г. то е национализирано и работи до 90-те години на XX век като печатница „Георги Димитров“ (сградата на пл. „Оборище“ съществува до днес).

„Търговското“ и „музикално-лиричното“ начало изненадващо разкриват хармонията си и в модерното време: в архива на Дюгмеджиеви са запазени пощенски картички с портрети на велики композитори. Една от тях, с образа на Бетовен, е адресирана до Пресиян Дюгмеджиев (до 1909 г. и той се подписва „Търговски“) – брат на Л. Търговски. Допълнителното адресно уточнение „Търговец“ е изписано с главна буква (вероятно заради публичната престижност на търговското занятие), а върху лицевата страна на откритата картичка, под портрета на композитора, е вписано сецесионно клише. То е образец на психологическия паралелизъм: „синестезийният“ унес по текста, който се превръща в музика, или обратното, е чест мотив в кореспонденцията и в художествената есеистика на времето, между другото и у Боян Пенев: *„Сега, като ти пиша, чувам отвън мандолина...“*. Музиката очевидно е другата стихия на фамилията: Велико Дюгмеджиев е сред първите български оперетни композитори, диригенти и режисьори. Той следва музика в Дрезденската академия в началото на века, по-късно оглавява първото оперетно дружество в България, а през 1914 г. на шуменска сцена поставя

¹² Вж. Я. Милчаков. „Писменик“ на Сава Доброплодни и реторичната традиция на Възраждането. - В сб.: Сава Доброплодни. Шумен, 1986, с. 81–87.

първата за града оперета за възрастни „Кармозинела“ от В. Холандер¹³ – шеговитата музикална реплика на „Кармен“ от Проспер Мериме. Запазената откъслечна документация на фирмените дела показва, че печатницата е регистрирана на името на Любомир Търговски през знаменателната с толкова други литературни и културни събития 1907 г. Единственото частично постъпление в Шуменския архив¹⁴ на името „Пресиян Търговски“, обаче съдържа само негови снимки в издателството и книжарницата „Светлина“. През 1909 г. той е 39-годишен, следователно, роден е през 1870 г.

Сецесионния дух на епохата и културно-комуникативния престиж на кореспонденцията чрез открити пощенски картички е запечатала една картичка (очевидно вносна, защото между 15-те европейски езика, на които пише „пощенска картичка“, не е българският). Пресиян я изпраща до сестра си Олга със следващия текст- доста неясен за страничния читател като загатнати обстоятелства.

15.III.906 До Олга Дюгмеджиева (учителка), с. Ковачевец, окол. Поповска Олге, дали да отидеш в Търново или не, зависи от теб. Ако мислиш, че ще извлечеш полза, иди. Но все пак до другата година всичко ще забравиш|...|

Същи Пресиян

¹³ Виж по-подробно: Р. Добрева. Велико Дюгмеджиев, Шумен, 2007, както и серията радиорепортажи на журналистката Юлия Христова за оперетното дело в Шумен.

¹⁴ Държавен архив – Шумен, Частичен фонд на Пресиян Търговски, предаден от Борис Търговски, р-л X, № 120. Друга снимка, вече от 20-те години, е на Димитър Търговски, около 20-годишен мъж, най – вероятно син на Пресиян.

Още по-странно е, че Пресиян решава да изпрати на сестра си тъкмо картичка с образа на известната немска кабаретна актриса (датчанка по произход) Аста Вестергаард. Като една от артистичните (и комерсиални) емблеми на «бел епок»-а нейните портрети на фатална красавица са били поставяни редом с тези на филмовия кумир Рудолф Валентино. В началото на ХХ в. Аста Вестергаард активно рекламира модни тоалети, включително – бански костюми, фино дамско бельо и чорапи. Това по тогавашните представи е еротична фотография. Какво Олга трябва «да забрави» чрез двузначния женски образ на тогавашната масова култура? Най-вероятно травмата на някаква нещастна любовна история, а епистографският детайл говори много за дискретната, но силна (само)идентификация на някогашните образовани българи и българки с подобни персонализирани символи на чувствата и страстите.¹⁵

¹⁵ Вж. Я. Милчаков. Бай Ганю като пътник на „Титаник“ – К у л т у р а, бр. 22, (1462), год. LI, 8 юни, 2007, с. 10–11.

До Пресиян (умалително наречен „Пенко“) Любомир изпраща пощенска картичка през 1907 г. от Лондон.

Не са известни целите на пътуването на шуменския литератор и предприемач до британската столица. Тя е относително доста рядка „дестинация“ дори за заможните и образовани българи по това време. Освен пребиваванията на Лора Каравелова и на Симеон Радев други български културни сюжети, свързани с Лондон от „*la belle époque*“ или „*Fin de siècle*“, няма.¹⁶ Мимоходом казано, усещането, че „хладният и коварният Албион“ е отдалечен, чужд и враждебен към България, се е налагало не само от географското разположение на Англия. Тя наистина стои извън онази част от Европа, която българите от края на XIX-началото на XX век най-силно идентифицират изобщо като Европа. Тази Европа – а благодарение на една граматическа категория в българския език модифицирана още по-ясно като „Европата“ – за тогавашните българи на практика е включвала само четириъгълника „Париж-Берлин-Виена-Женева“. Известни исторически обстоятелства, и производните им литературни стереотипи – тук Вазовата роля е решаваща! – персонифицират „английското“ от българска гледна точка в драстичния нравствен контраст между „милосърдната красна лейди Странгфорд“¹⁷ и „бездушния жид Дизраели“. В страстите около Съединението – българската кауза, която се радва на силна и масова английска подкрепа, кореспонденцията на Ив. Е. Гешов до жена му Мария от Лондон през 1885 г. е засвидетелствувала окуражаващото единство на английското обществено мнени-

¹⁶ М. Кремен. Романът на Яворов. Част първа. С., 1970, с. 372–73; С. Радев. Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. С., 1996, 218–19.

¹⁷ 1876 На леди Странгфорд (Съпруга на горещия българолюбец лорд Странгфорд): „Чест на тебе, леди славна! Милостива, кат жена! Ти по доблест нямаш равна.// по сърдечна добрина...“.

ние: „откак пристигнах , два пъти вече обядвам у лейди Странгфорд, която е станала и тя върла съединистка като всички англичани“¹⁸. Извън тези стереотипни и остро политизирани антиподи обаче, привлекателният образ на Англия като липсващо на българите културно пространство на уверения прагматизъм, обществената воля и индивидуалната свобода се появява едва в есеистиката на Б. Пенев от 20-те години¹⁹. По същото време слабо присъствие на английската култура в България тревожи и Гео Милев. Всички автокоментари към неговите преводи от английски, неговата рязка критика на дотогавашните български преводи на английска поезия, (които, без изключение, са правени не от оригиналния език) и консултантската помощ, която Гео Милев оказва на баща си – книжаря Милчо Касабов в популяризирането на английската литература, са водени от стремежа, да се преодолее тази голяма културна липса²⁰.

Подобна практическа нагласа към „английското“ обаче като че ли насочвала и семейната стопанска инициативност на книжарите и литературни ценители Търговски, защото може определено да се предполага, че Любомир се озовава в Лондон по дела, свързани с развитата английска печатарска индустрия. Честите и продължителни пътувания на Търговски-Дюгмеджиеви като делови хора очевидно са впечатлявали техните познати, защото в една адресирана до П. Дюгмеджиев открита пощенска картичка (1903, Варна), той е шеговито наречен „haimana“.

Биографията на втория «албумен» автор Никола Николов Сапунджиев в началото звучи като повест на Елин Пелин. По-нататък тя напомня някои страници от «Иван Кондарев», а ако не беше починал през януари 1944 г., без съмнение щеше да е сред социалните и психологически прототипове на обречените герои от «Хайка за вълци». Социална разлика между него и Л. Търговски полага селският произход на Н. Сапунджиев. Той се ражда и умира в едно и също село. Въпреки това градските, включително и столичните епизоди в живота му имат важно място.²¹ Неговият род е от Еленско, а самият той е роден през 1888 в с. Карагагач (Борисово), днес Славяново. В Поповско семейството му купува много земи, но след свада за някаква нива, бащата Никола е пребит до смърт. Малкият остава сирак на 4 години. По-късно майка му се омъжва повторно и детето наследява фамилията на пастрока си – Сапунджи-

¹⁸ И. Ев. Гешов. Лична кореспонденция. С., 1994, с. 81.

¹⁹ Б. Пенев. Нашата интелигенция (1924) В: Студии, статии, есета. С., 1985, с. 46–48.

²⁰ Г. Милев. Влиянието на английската литература върху българската. (1921) – Съчинения. Т. III, С., 1976, 60–61 Лорд Байрон. „Манфред“ Драматическа поема“ Превел Кирил Христов. – Везни, г. III, 1921, кн. 7; Лорд Байрон. – Пламък, г. I, 1924, кн. 5.

²¹ Дължим голяма благодарност на г-жа Мария Николова, дъщеря на Н. Сапунджиев, за любезно предоставения текст и за споделените спомени; както и на неговите роднини – семейството на доц. Н. Петров и доц. Д. Кръстева, която самата е изследовател на руската албумна поезия.

ев. Малкият Никола, заедно с брат си Христо, е прогонен от втория баща. Христо умира, а Никола е отгледан от леля си. Завършва 3-ти прогимназиален клас и е изпратен да кандидатства в Семинарията в София. Не е приет, въпреки че по всички предмети получава отлични оценки, освен по музика (наистина необяснимо, защото повечето, които го помнят, задължително отбелязват неговата истинска страст към музиката и музикален талант; той свири на мандолина, събира и преписва нотни партитури и изпълнява романси; като баща се проявява и в амплоа на музикален педагог; двете му дъщери са цигуларки, едната от които свири в русенската филхармония; музиката като семеен култ и дори и професия тук го свързва с Л. Търговски. Столицата привлича Никола и той остава там, за да учи занаят. През 1912 година в София получава майсторското си свидетелство за шивач. След това служи като войник в Разград. Участва в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. От щабквартирата на Охридското езеро е запазена негова фотография с целия офицерски състав, която днес се пази в музея в Търговище. След войните се завръща в родното Славяново. Там основава местната структура на БЗНС в селото, става неин архивар-касиер, и се помни, че често му е гостувал тогавашният председател на народното събрание Георги Даскалов. По време на 9-юния преврат през 1923 г. е арестуван и малтретиран. От побоите в ареста се разболява. След отказ от активната политика започва да се занимава с търговия на платове и други стоки. Спечелва уважение и състояние, а за моралния му авторитет и човечност свидетелствува фактът, че заможните еврейски търговци след приемането на ЗЗН с пълно доверие към Н. Сапунджиев го молят да регистрира техните фирми и имоти на негово име. Поради вече силно разклатеното си здраве той отказва, но все пак те му предоставят голяма част от стоките си. Основава клон на Популярна банка в Славяново и умира на 21 януари, 1944 година. Онова, което може да се открие като «социална семиотизация» на неговия образ в спомените, е усещането за културна елитарност и известно избраничество, стремежът му да общува с обществено и културно издигнати хора, битовият европеизъм (поръчваните в Чехия сервиси за хранене), трайният и силен интерес към обществените дела (много са неговите лични инициативи за благоустройството на Славяново).

Албумите и тяхното съдържание

Жанрово-тематичният регистър на албумите се оказва много по-богат от песнопойките, „смесните китки“ и лексиконите. С всички свои несъвършенства следващата класификация дава общ ориентир в това разнообразие (съкращенията по-нататък в текста- ЛТ /„Албум от разни песни“ на Любомир Търговски, Шумен, 1896–1901 г./ и НС /“ Албум“-а на Никола Сапунджиев, 1909–11 г, Разград и с. Славяново; пагинацията от албума на Л.Търговски е негова, а тази в албума на Н.Сапунджиев-според страниците на сканирания ръкописен текст.):

1) любовни стихотворения, сонети, шлагери, романси, серенади

„Тя разпали с думи в мене/ чувство за любов...“ („роман“, Л.Т., с.97); „Цвете мило, да би знало,/ моите болки на сърдце,/ от жалост би затрептяло/ твоето хубаво лице.(2)“ („Цвете“, И. Ник, Л.Т., с.132); „Когато вечер пееш/ в моите ръце/ можа ли да проумееш/ що каза туй сърце/ .../ ах, пей ми душо мила/ ах, пей ми всеки час/...“ („Спомен“, С.Ян., Л.Т., с.148); „Рекох и аз да си залюбя/ хубава една мома,/ да се спусна в тез години/ и аз в любовната борба./.../Ах, ней няма, веч изчезна/ тя краси съня на друг/...“ („Любовна песен“, С. Янков, Л.Т., с.150); „Хубаво момиче непознато мен/ Пролетно кокиче ангел мой засмен/ Първи път ти тогава хубостта видях/ но да те забравя вече не можах...“ („Хубаво момиче непознато мен“, В. Николов, Л.Т., с.161); „Таен час настана./ раздяла на двамина./ и как ще замина/ ах, любезна моя, как/ и сам бог знай любезна/ ще ли се видим пак.(2- рефрен)“ („Таен час настана“, В. Николов, Л.Т., с.161); „Ах, да можех да почукам/ на сърдце ти на вратата./ двенки думи да продумам/ и да чуя две хорати./ Да те питам, да ми кажеш/ грехота лий дет те любя...“ („Песня“, Стр.Янков, Л.Т.с.174); „Свярна клетва ме измами/ и пролята със сълзи./ та спечели любовта ми./ че подир ме намрази./ Как тъй скоро ти забрави/ слатки думи и любов?/ Аз да плача ме остави./ залови приятел нов.“ („Ответ“, подп.Куюмджиев, Р-дъ, Л.Т., с.179); „Ночной зефир/ струить ефир/ Шумить/ бежить/ Гвадаквирь/ Вот взошма луна златая/ пише...чу...гитари звон...“ („Испанский роман“, нап. Ц. Кянчева, Л.Т., с.229) ; „Песента ми с глас молебен./ лети в ношния час(2)/ Пред балкон твой, трон вълшебен,/ кат раб падам аз(2)...“ („Серенада от Шуберт“, Л.Т., с.241); „Забрави сърце, не спомняй/ че живееш без целба/ че вирееш без росица/ в тез цветя на любовта. Припевъ: Ако ти не ме забравиш/ ще те любя вечно аз/ Ти си първата ми обич/ и последня пак си ти.“ („Любовна песен“, Р3003, Н.С.); „Звуци сладки до мен стигат/ В тоя ношен час свети/ И в душата мен повдигат/ Цял род сладосни мечти.“ („Звуци“, Р3, Н.С.); „Ти имаш хубост чудна/ но нямаш ти сърце/ приличаш на ехидна/ със ангелско сърце/.../ о сбогом лице мерко/ начало на греха/ о, сбогом ласкателко/ ти, червей на духа.“ („О, хубава си ти“, Р3016, Н.С.); „Че ще дойде ден, когато/ ти ще плачеш, ще жалиш за мен/ но тогаз ще бъде късно/ аз ще бъде въ гроба студен...“ („Отчаян“, Р3017, Н.С.); „Сърце, сърце, ти пак си в плен/ изново бѣхтиш се, лудуваш/ изново сълзи пращаш мен/ изново щастие бѣлуваш/.../ прости ме веч за сетен път/със тебе душо се прощавам/ и пушам сълзи да текат/ и чужда тебе обявявам.“ (-така завършва тази драматична 21-строфична изповед, компромисно озаглавена „Стихове“, Р3022–25, Н.С.); „За мен злощастен/ и още млад/ утеха няма/ на тоя свят“ („Злощастник“, Р3028, Н.С.); „Ох, чакам, чакам с трепет аз/ да дойде милий мой./ Но, ето вече полунощ/ А, него няма ош. ...“ „С очите си погледнах/ съзрях една мома/ ох, мила, аз ѝ рекох/ прости, прости ме веч/.../ не си за мен достойна/.../ люби когото щеш!“ („Нещастна мома“ Р3005, Н.С.); „Що си кахърна, мила душице/ що тъй повехна твоето бя-

ло лице,/ .../ дали не знаеш, пиле, колко са години/ как те скритом любя без да ми отмине?“ („Замислена мома“, Р30010, Н.С.); „Край морските бурни вълни/ любезната ми спи./Гра-ла-ла-ла-ла и пр./ Любезната ми спи./.../ Бурната страст ме пробуди/ сърце покой не знай/.../И любовта е на тоз свят/ пагуба на младостта/Гра-ла-ла-ла...“ („Морски вълни“, 3009, Н.С.); „Трендафилът мерише, бодилото боде/ а любовта говори/ „Люби ме от сърдце!.../Да мога да разтворя, сърдцето си сега,/ да видиш как го къса/ злодейската ръка...“ („Любовна песен“, Р3033, Н.С.); „Аз съм англичанка,/ измамена от любов/(2)Ще ида да го диря/ (3) измамника си аз.“ („Отчаяна от любов“, Р3046, Н.С.); „Що било се всичко мина/ знай, лалето прецъфтя./ Първом твойта Ирина,/ днес е друга, не е тя.“ (– впоследствие лирическата героиня го информира, че се е успокоила и е отмъстила....., „Ответ“, Р3061, Н.С.); „Целий божий мир заспива,/ Вред нощний сладостен тих час,/ всичко живо се опива/ от тоз чаровен химен звон./ .../ Но я вижте, момък един,/ .../ В ръка си носи той китара/ в очи му блести любовта/...“ („Серенада“, Р3123, Н.С.); „Любеше ме тя (2)/ любеше ме тя, горката/ от сърце и душа.“ („черни очи“, Р3126, Н.С.); „Не питай защо те любя/ още от първия път/ не питай ако те изгубя,/ какво ще правя без теб.“ („Песен“, спомен от приятелката Т. Попова, Р3127, Н.С.); „Проклет да е (2)/, Тоз кой ни раздели/ и тури предел/ на нашите сърдца.“ („Раздяла“, Р3129, Н.С.); „Дете ли си или въздишка лека/ изхвъркнала от ангелски гърди,/ с росата ли си дошла от небето,/ или и тебе майка те роди./...“ („Сонет“ из „Пепел от цигарата ми“, Ел. Пелин, преп. Ц. Димитров, Р4018, Н.С.); „Помниш ли милая ветви тинистыя/ Любви над сонным ручьем,/ тихо католись струи серебростыя/ там мы стояли двоим.“ („Нежния лобзания“, Р3072, Н.С.); „Очи черныя,/ Очи жгучия,/ очи страстния/ и прекрасныя./...“ („Очи черныя“, Р3071, Н.С.); „В дъбрави тъмни ази отидох/ да те забравя тамо завсегда...“ („серенада. Испанска песен“, Л.Т., с.114).

2) балкански и други чужди фолклорно-песенни стилизации

„Засвири Халил със кавали/ край Радкините двори/ кавала свири и говори/земни ме Радо, земни ме./“ („Обиличание на булката“, Д. Чорбаджиев, Л.Т., с.14); „Красна мома черноока/ гюл трендафил по роса/ чуден дар имаш ти от Бога/ дълга руса коса./...“ (нап. Ив. Коланджиев, Л.Т., с.124); „Шу каришки даада бир куш парлаля/ ах перошанъ ой дугерим ефенди аман (2)“ („Турска песен“ („Шу каришки даада бир куш парлаля“), Стр. Янков, Л.Т., с.176); „Афта та мавра/ матя пу ме ки тазуне/ Хамило се та фозлия/ Яти ме сфазуне.“ („Песен любовна (Гръцка)“, Л.Т., с.194); „Отдолу, кажи, речи, идат ергени/ всичките наред пиени/ и с калпаци накривени – 2 ха./ Радка на порти, кажи, речи, стоеше/ с куки чорапа плетеше – 2 ха./ Андрей на Радка, кажи, речи, думаше/...“ („Кажи, речи“, Т.Иванч., Р., 1897, Л.Т.,с.220); „Вино! Вино! Голо/ продаде ми вола/ единия моя/ пък на батя двата, / който вино люби/ калпака си губи.“ („Вино“, Т. Иванчев, Разград, 1897, Л.Т., с.222); „Дюо канар андан плоян слозе/ ква, ква, ква./Дизе амо

канио фоде ква, ква, ква./...“ („Дюо Канар“, Твой пр. Д. Попов, Р-дъ, Л.Т., с.233); „Ой девойко, що ме мориш/ що ме мориш/ що ме лъжеш/ що ми врата не отвориш./ Я би тебе отворила/ кат би майка дозволила/ иди лепо майку моли/ Нек дозволи да отвориш.“ („Ой, девойко що ме мориш“, Р3002, Н.С.); „Зарекох се мамо, закълнах се,/ да не мина, мамо край Станкини./ край Станкини, мамо, край вратата,/ сторих два дни, сторих три дни...“ („Ергенска клетва“, Р3043, Н.С.); „Снощи минах, майчо, бе, край пусти Шумен/ край пусти Шумен майчо, бе, край чушмата,/ там си заварих, майчо бе, мома шуменка,/ в ръце носи, майчо бе, златна кошничка.“ („Мома шуменка“, Р3035, Н.С.); „Учи ме, мамо, карай ме/ како Лиляна да взема/ Лиляна пиле шарено,/ Лиляна турски каранфил,/ Лиляна мома хубава./.../ Учим те синко, карам те./ Какo Лиляна да вземеш,/ направи чешма шарена...“ („Лиляна“, Р3047, Н.С.); „На гроба ми стара майко./ недей пита ти кадей/ не жали, недей плака./ що чадо ти не живе.“ („Песен“, Р3112, Н.С.); „Била о мома, Керето./ била го и го пратила./ доло ми, доло в лехата,/ на Беровата фабрика./ да се научи, керето/ да тъче, Кере, да снове./.../ Най-се научи Керето/ любовни писма да пише/ На Ганчо да си изпраща...“ („Хороводна“, Р3117, Н.С.); „Аз като умра, мамо/ момите да повикаш./ моми да ме облекат/ и с китки накичат./.../ Момците да ме отнесат/ край мойто мило любе,/ край мойта мила Димка.“ („В раздяла“, Р3118, Н.С.); „Думай далек, думай пиле/ що най любиш на света,/ живота ли, имота ли/ или най-послед – любовта./.../ Аз обичам, мале, комшийче либе да любя/ ... комшийче любе да взема.“ (Р3119, Н.С.); „Красна мома, черноока/ Гюл трендафил кат роса,/ Чуден дар имаш от Бога/ дълга къдрева коса.“ („Любовна“, Р3125, Н.С.).

3) репортажи – речитативи, стихотворения по повод

„Майчице ти драга,/ чуй гласеца мой/ при гроба на прага/ плаче сина твой.“ („син при гроба на майка си“, Н. Саров, Русе, Л.Т., с.21); „В София в черната джамия/ владее гробна тишина/ а щикът на часовоя/ блещи в полунощната луна/...“ („Затворник в София“, К. Мартинов, Л.Т., с.111); „Тук прахът ти днес почива/ мъченико скъп народен/ Тук пръст хладна те покрива/В гроба тъмен и несгоден...“ („Пред гроба на Л. Каравелов“, Х.Мартинов, Л.Т., с.120); „Шумно влязоха децата,/ и на татка си крещят:/“тате, тате, я погледай/ мъртъв човек на брега!“/“Онемейте, бесни псета“/ татко им ги наруга/...“ („Удавений“, от Пушкин, написал Коста Кърджиев, Л.Т., с.136); „Ах, недейте ме презира,/ в бедността ми няма срам/ милост не дойдох да диря/ нито тягост да съм вам./.../ Но за бащини си рани/ отмъщение аз дирих,/ и с народните тирани/ в Сърбия се аз борих.“ („Доброволецът“, подп.: И без подпис ме знаеш, Л.Т., с.142); „Дете нещастно/ стои та проси/ студено гладно/ с краченца боси/ близо минават/ людие много/ едни ликоват/ други под иго...“ („Домът на сиромаша (Декламация)“, Друмев, Л.Т., с.186); „Ерика, що бе болна веч легнала/ три недели откаж лежи тя./ и на майка си думаше:/ Мила моя майко, послушай.../(2).../ Дойдоха двама доктори при нея,/ като питат нейната майка:/ кажи, бабо, това ли е/

твойта мила дъщеря?/.../ Ръце ѝ, що ги слънце не виждало/ кат ги хващат,
хващат доктори,/ Един други си думаха:/ „В нея няма веч живот“(2)“ (оче-
видно писан като текст за песен със зададена рефренност) – „Умираща“, Р3034, Н.С.); „Простете ме, мили дружки,/ прости ме, рай блажен,/.../
аз отивам в гроб студен./.../ Простете ме, аз загинах/ мрачна душа ме уби,/
Испъдена! Даскал рече,/ той в гърди ми нож заби./.../ Дебарев, тоз разв-
ратник,/ тоз учителски шебек,/ На теб, думам, ти си мръсник,/ от пьянство
си слепец.“ („Духът на Ката Илиева (ученичка в IV кл. В гр. Шумен)“, Р3041, Н.С.); „Вълнува се тревата/ широко и на ръст,/ Високо се издига/
над нея дървен кръст./.../“Мартин любовник верен/ е тука дух предал.“
(„Кръст“, Р3051, Н.С.); „Земята ще загине веч, комета страшна/ с нея се
сблъсна, тогаз ноц ужасна/ завинаги живота ще покрие,/ и наште мисли
навекы ще зарине./.../ О, нека умре земята престаряла,/ и нека се люшне в
тъмата провала,/ защото днешния свят е наопъко създаден,/ фалшиво всич-
ко е и всичко е измама.“ („Нека“, Р3056, Н.С., 12 II, 1910, год., „в която се
появи опашатата звезда“!!!).

4) лирически посвещения, послания, завещания, приспивни песни

„Пуцай смело светлината/ пръскай правдата без страх,/ за да махнеш
злото, тмата,/ ти гони ги редом тях.“ („Трябва“, „Souvenir a votre ami J.
NadjievЛ.Т.,с.9); „Где погледът ми прием намира,/ сърдце отраднo – акорд
мил?- Звучи скръбни на мойта лира;/ кому сред живота унил/ на вечност
оставям диря?“ („Пред кого?“ – с посвещение „На теб... Хр. Ботев“, Л.Т.,
1910, с.244); „Любомире, Вярата спасява,/ надеждата крепи,/ любовта го-
вори,/ помни ме, помни!“ (Коста Кърджиев, Р-дъ, Л.Т., с.141); „Речката
бърбори,/ славейчето пей,/ споменът говори:/ „не ме забравей!“ („Спо-
мен“, написан от самия Б. Пенев, 1897, Разград, Л.Т., с.155); „Плачи, въз-
дишай и тъжи/ сърце, сърдце злочесто!/ От как те жалост нарани/ ти ро-
ниш сълзи често./...“ („Тъга на сърдцето“, С.Попов, Л.Т., с.148); „Едва ро-
зо мила цветна/ едва видя Божий свят/ и цветът ти заглъхна/ твоя нежен
хубав цвят“ („На моята роза“, подп.Димитров, Л.Т., с.197); „Защо си тъй
тъжен/ Мой любезен брат?/ Защо си навъсен, И с наведен врат?/.../ Враг
ни е имота,/ славата тежи/ раскоша убива/ своите слуги./...“ („Защо?“, Дру-
мев, 1897, Л.Т., с.198); „Мълчи, не гордей са,/ не бъди глупец,-/ още са не
знае/ Твоият конец! /.../ И теб ще прибере/ с твоят мили син,-/ над сичко ще
каже/ времето амин!“ („Малчи не гордей са.“, Друмев, Л.Т., с.202); „Мили
друже, веч умирам/ че съм бил доволно честен,/ но утеха аз намирам/ че
ще бъда бар(д) известен./.../ Днес щастливо та избирам/ да ми продължиш
борбата.“ („Посв. Н.А.Добролюбову“, 1897, Друмев, Л.Т., с.204); „Труда
е основа/ и закон всеобщ,/ В нашата природа/ той е силна мощ,/ Всичко
около нази/ що хвърка във въздух/ Що ходи що лази/ живее със труд.“
(„Труд“, Друмев, 1897, III., Л.Т., с.205); „Сбогом прощавай невесто моя/ и
аз отивам незнаен път,/ съдбата ми е вече решила/ мен ме осъжда прист-
растен съд (2)./ На заточение в земя далечна,/ в земя незнайна неволен
роб/ Аз да се топя в окови вечно/ без да узнаеш ти моя гроб.“ („На проща-

вание“, Д. Друмев, Ш-н, 1897, Л.Т., с.209); „Часът вече приближава,/ в когото ази без да ща/ тебе трябва да оставя/ и тез хубави(2) места.“ („Часът“, Т. Иванчев, Р., 1897, Л.Т., с.221); „Как много през целий си земний живот/ за хубаво бъдеще всякий мечтае,/ и всякий се труди, облива се в пот,/ поскоро цел златна да стигне...“ („Надежда“, Ц. Кянчева, Л.Т., с.227); „От сън сладък кой ме буди?/ Сладка майко, послушай,/ Какъв ми е глас любезен?/ Кой ме буди посред нощ?/.../Аз поисках тази песен/ що ми дава „лека нощ.“/ Ангели ме горе викат./ Сбогом, майко, „лека нощ“.“ – Написал за спомен (подпис: Ив.Сивков) („Отчаяна“, Р3001, Н.С.); „Печален е денят без слънце,/ печална е ноцта без месец,/ А още по-печален ще бъде денят – (беше)/ В който ще се разделим – (разделихме).“ („Читателю!“, Р2, Н.С.); „Летете, буйни младини,/ летете без възврат,/ летете скъпи дни,/ докато съм още млад...“ („летете буйни младини“, Р3031, Н.С.); „О, татко, татко, не мъчи ме,/ Тамара своята не кълни,/ Аз страдам, видиш, утеши ме,/ Тъга душата ми гори...“ („Тамара“, Р3037, Н.С.); „Ти си умна и разумна,/ нежна, мила хубавица,/ имаш стройност и премяна/ мязаш на царица.“ (от казармата, „Скъпа любов“, Р3053, Н.С.); „С вярна клетва ме измами/ и преля със сълзи,/ та спечели любовта ми/ че подир ме намрази.“ („Ответ“, Р3061, Н.С.); „Мечти и сънища е всичко,/ което крепи този свят,/ Няма без тях нито единичко/ сърце да тупти./.../ Мечти, пред вас и аз се кланям,/ у вас намирам живот нов,/ за мен сте всичко, във вас храня/ Надежда, Вярна и Любов!“ („Мечти“, Р3077, Н.С.); „Плачи, въздишай и тъжи,/ сърце, сърце злочесто,/ от как те жалост поразил/ ти рониш сълзи често.“ („Плачи, въздишай и тъжи“, Р3084, Н.С.); „Душице твоето лице/ аз силно го любя от сърце,/ обичам и душата ти,/ поклон на красотата ти./ Но обичаш ли ме ти?“ („Влюбен“, Р3096, Н.С.); „Часът вече приближава,/ в който без да искаш,/ тебе трябва да оставя/ в тез хубави места.“ („Souvenir“, Р3106, Н.С.); „Сбогом, друже мой безценни,/ на раздяла час настана,/ а минутите блажени/ отминават в вечността.“ („Раздяла“, Р3107, Н.С.); „Ах, нема те вече, друже,/ повехна ти като цвет,/ черен гроб та грабна бърже,/ от красния тоз свет.“ („А-х-н-е-м-а-т-е-в-е-ч-е-д-р-у-ж-е“, Р3113, Н.С.); „Няма вече живот,/ времето всичко прекрати,/ топла есен настана,/ листата падат./ ...“ („Няма вече живот“, Р3137, Н.С.).

5) оригинални, преводни (най-често твърде свободни или буквални преводи), епигонско-подражателни, пародийни или откровено цитатни поетически екстраполации

Периферната словесност възпроизвежда образците на литературната традиция с голям репертоар от междутекстова цитатност :

Васил-Друмевият „Иванко“ добива лироепическо превъплъщение в: „Царски палат, царска ложа,/ царят тамо лежи,/а над него млад велможа/ кървав нож държи./.../ Даве ми го дъщеря ти, туй не мога скри,/ снощи вечер ми го даде/ за целувки три.“ („Иванко Убиеца“, Р3081, Н.С.);

„Хубава си, моя горо/ миришеш на младост,/ но вселяваш в сърдцата ни/ само скръб и жалост.“ („Хубава си.“ на **Каравелов**, Л.Т., с.200)

Често срещано име в албумната поезия е **Ботев**: чрез директно цитиране – „По чувства сме братя ний с тебе/ и мисли еднакви ний таим/...“ (Ботевата „Делба“, Р3066, Н.С.); „В тъги, в неволи, младост минава/ кръвта се ядно в жили волнува...“ („Борба“, на Ботев, Р3119, Н.С.); „О, мой боже, правий боже,/ не ти що си в небесата/ а ти що си в мене, боже...“ („Молитвата на Хр. Ботев“, Л.Т., подписаха: Св. Бакалова, учителка в с. Злокучене, 1901, с.235); „Остави таз песен любовна/ не вливай ми в сърдце отрова/ ...“ („Елегия“, Хр. Ботев, нап.К. Кърдж., Л.Т., с.133); „патриот е, душа дава/ за наука, за свобода“ („патриот“, Хр. Ботев, нап. К. Мартинов, Л.Т., с.102); „Я, надуй дядо кавала...“ („Хайдуте“, нап.Г. Маринов, Л.Т., с.100); „О, майко моя, родино мила...“ („Обесването...“, Л.Т., с.110)

– но и чрез парафраза, епигонско писане „а ла“ Ботевите тъги и неволи: „О, младост чудна и живот в неволи,/ тъги и нещастия прекарах аз,/ Без брой въздишки връх теб помитат/ Спомен печален в гърди ми ти си.“ („Младост“, Р3038, Н.С.); „Да забравя край свой роден,/ где скръбта навред вирей,/ где над гробът ми самотен, / никой сълзи не ще лей./.../ Свят на мъки, свят на робство,/ на коварство и разврат.“ („Елегия“, Р3079, Н.С.); „Запей, о, музо,/ песен звънлива,/ запей, не бой се,/ аз ще пригласям./.../ Запей ми песен,/ що скръб излива,/ скръб като тази,/ що аз понасям.“ („Муза“, Р3086, Н.С.); „Няма вече мило драго,/ неща нищо и да зная/ като на кораб без кормило/ ще се скитам тук и там.“ („Скитник“, Р3105, Н.С.);

Разпознаваме **Лермонтовата** тъмница в: „В тъмницата хладна стоя нажален,/ на воля отхранений мощен орел,/ под моя прозорец тъжно се стрели,/ и своята плячка там зове настървен.“ („Затворник“, Р3083, Н.С.); „Дайте же вы меня крыля,/ Я к нему полечу,/ любила я, страдала, я/ а он, подлец, менил меня/...“ (Руска песен, **М. Лермонтов**, Р3128, Н.С.);

Петко-Славейковите анакреонтични мотиви се възпроизвеждат в: „Очичките си черни/ две пламнали звездици./ Гърдите си възшебни/са приказни чудни...“; но и социално-патриотичните мотиви – „Тежък камък ми е паднал/ мене на сърдцето,/ люта тъга ми отколе/ помрачи лицето./.../ Грабнах лира, та засвирих./ Песен жаловита./ Тя нагласи песен тъжна,/ ядна, жаловита./.../ няма ден за тъги, няма/ лиро, разтроши се/...“ („Тъга“, Р3055, Н.С.);

– а просвещенският социален дидактизъм – в: „Ако искаш да те имат/ за полезен в обществото,/ То през живота си цели/ върши винаги доброто./.../ Бъди честен и учтив,/ и всички ще ви обичат,/ Вас за пример ще имат/ и „Ангел“ ще ви наричат.“ (А. Трифонов, Р3130, Н.С.); „Бръм, бръм, бръм/ аз пчелица съм,/ по цветята без умора,/ медец собирам за вси хора./ ...“ (подписан Твой Ангел, без да цитира П.Р.Славейков, Р3136, Н.С.); „Не запалвай моля ти се/ в моето сърдце вулкан/той ще мене да съсипе/ но и ти ще пламнеш там./ Не растат саминки/ в поле цветовете,/ нито птички пеят/ сами в пролетта./.../ Ако не девица/ то поне вдовица/ искам да те видя/ в моите ръце.“ („Отговор“, В. Куюмджиев, Л.Т., с.181);

Има „предчувствия“ на **Вазовото** „Люляка ми замириса“ в: „Люлякът увяхва – съдбоносна пролет/ славеят оглася чудна майска песен“;

срещат се цитати и вариации на социалните мотиви в лириката на „народния поет“: „Елате ни вижте“ – в: „Прощавайте зимници влажни,/ де гинат младите сърца,/ де болести добиват страшни/ Горките български деца“ („Учителска песен“, Р3065, Н.С.); „Питат ли ме де зората“ – в: „Моята бащина мила/ е при стара планина,/ се за нея аз мисла/ в тая чуждата страна./.../ О, земен рай, рай най-блажен.“ (Д. Паскалев, „Моята бащина“, Р3116, Н.С.) „Кой чука тамо?/ – Тук Любовта е нежна,/.../ -Любов, иди си!.../Скръбта съм, дружка верна,/ дойдох да ти се мерна,/.../ – Влез си ти у дома си!“ („Госте“, Ив. Вазов, Р3074, Н.С.); „Скиталец беден на света,/ аз не намерих никои път...“ („Ековете“, Вазов, Р3075, Н.С.); Вазовата „Просекиня“ е изключително популярна: „След пир разкошен, с мисли аз засмени/ по късно връщах се дома,/ в калта, сред улицата, на колене/ мома зърнах, стои сама.“ („Просякиня“, Р3040, Н.С.); „Трудът“ – „Дом, чест, милост, труд упорни,/ ето ни лозинки нови/ ето здравите основи/ на напредък благодворни!“ (Вазов, Р3103, Н.С.); „Мечтател безумен, образ невъзможен/...“ („Раковски“, от Вазов, нап. И. Вълчев, Жеравна, Л.Т., с.30)

Реториката на песнопойките и албумната поезия се съчетава с познати **Пенчо-Славейкови мотиви**: „Гърди си с рози накичи,/ На младостта се насити,/ Докле е младост е наслада/ че няма вечно да си млада“ (Р2, Н.С.); „Звуци сладки до мен стигат,/ в тоя нощен час свети,/ и в душата мен повдигат/ цял рой сладостни мечти.“ („Звуци“, Р3, Н.С.); „В дъбрави тъмни ази отидох/ да те забравя тамо за миг/ но о, любезна, ти пак бе тамо/ и в полумрака бе твоя лик/.../шуртеше в нея бистра водича/ кат шумеше, тя ми мълвеше./ Че ти любиш друг, а аз теб любя.“ („В дъбравите“, Р3036, Н.С.);

„Псалом на поета“ разпознаваме в: „Уединение кога,/ кога ще прекараш?/ Другарка искам аз,/ прати ми я, прати!...“ („Летете сетни млади“, Р3031, Н.С.) и пр.; „С викове стоят звездите/ неподвижно над земята/ и любовно се поглеждат, / и си шепнат в небесата/.../Тъй богат им е езика,/ тъй разкошен, тъй секретен,/ та не може го проучи/ даже филолог просветен.“ (Р3060, Н.С.); „Над гроба ми тревата не погазвай,/ недей пролива сълзи кристални,/ Кръстът печален гробът ще показва,/ недей прегръща с разбити мечти./.../ Гробът хладен не ще проговори,/ а над теб от горе душа ми ще бди.“ („Надгробен мир“, К. Димитров, Р3073, Н.С.); „Сън за щастие“ инспирира мотивите в: „Луната свети/ тихо отгоре,/ корабът плува/ по синьо море./.../ вълните гладки/ кат огледало,/ в сънища сладки/ всичко заспало./.../ В таз нощ кристална,/ някъде в бедне,/ душа страдална/ мисли за мене./.../ Бури бълнува/ и мен в чужбина./ И тя споменува – / пейте, дружина.“ („Нощ“, Р3087, Н.С.); „Луната свети/ тихо отгоре,/ корабът плува/ по сине море./ Песен оглася/ тез пуцинали/ и ме възнася:/ Пейте моряци!“ („Нощ“, Л.Т., с.215);

Яворовият драматизъм от „Нощ“ и „Маска“ се проектира в: „Кипи кръвта клокочи ...Във гърдите,/ неукротим беснува океан,/ примадва ме чаровно – светъл блян/ тъмней далечината пред очите./.../ Лудее в нас желанието страстно,/ пламтят опожарени гърди!/.../ Аз често хвърлям

поглед на назади-/ в невратно минали крилати дни,/ И питам с яд – Любов, какво придаде/ към бурните, несретни младини/ на своята пленница?-/ И чувам отговарят:/- Разбита младост в ранният ѝ ден! “ („Рефлексии (Спомени)“, Р3088, Н.С.);

„Петербургският“ Пушкин: „Поклон испращам ти честит,/ чудесно Петрово творение,/ Обичам твоя строен вид./ На Нева царевното течение./ .../ Когато в стаята си аз/ чета и пиша без светило/ И всичко във се притаило/ и свети кат едно кандило./ Адмиралтейската игла/ И в бездната на небесата/...“ („Петербург“, написал В. Николов, уч. От V кл в с. Сейди-Къой, Л.Т., с.156);

Некрасов се появява в едноименно стихотворение на албумна творба от 1897 г.- „Укажи мне такого убитель/ я такого угла не встречал,/ Где бы святель твой и хранитель/ где бы русский мужик не станал/...“ („Некрасов“, подп. Д. Бакалова, 1897, Шумен, Л.Т., с.219); Романсова е меланхолията на: „Мне все равно страдать иль наслаждаться/ Я страдать провик уж давно/ Готов я плакал иль смеется/ Мне все равно, мне все равно./...“ („Мне все равно“, **Павел Козлов**, Л.Т., с.217);

„Глядя на лучь пурпурного заката-/ Стояли мы на берегу Невы;/ Вы руку сжали мне провчалься безвозврата/.../ До гроба вы клялись любить поэта/ Боясь людей, боясь людской молвы/...“ („Глядя на лучь“, **Фьодор Милер**, 1910, Л.Т., с.238); „Със стиснати в горещи ръце чело/ Гледам с умерен поглед/ през отворения прозорец, в бездушната/ тъмнина и се измъчвам?... (подписано Недсон – **Надсон**)“ (Р1, Н.С.); и още – „По надсона“ (изписването на фамилията на поета с малка дума може да се схване и като символически жест на пределната усвояемост и доминация на „стила Надсон“ в българската култура) – „О, ако пенсия голяма/ министра би ми подарил/ как нивга, нивга вече няма/ да хуля туй, що съм хулил...“ (Р3012, Н.С.);

„Скова ми нощ прочете/ Уста куршум скова.../ Лежах с сърце разбито/ с разбита в гроб глава...“ („Из **Хайне**“, прев. Н.Д.Юрданов, Р3019, Н.С.); „Твоите очи, черни, влажни светят милей/ с любовта две звездички,/ що изгряват на сърце ми...“, „Славейчето аз попитах/ пиле леко/ сутрин вечер що въздишаш/ към небето./...“ (Из **Хайне**, Р3120, Р3121, Н.С.);

„Отдавна бяхме двама наедно,/ две невинни души с туптящи сърдца,/ заедно растяхме, весело, буйно,/ без да мислим, че ще страдат./ нявга нашите сърдца...“ („**Павел и Вергиния**“, Р3032, Н.С.);

„Камбаната заблъска трепетно, печално/.../ търкалят се колата погребални/.../ Десетина двайсет души с наведени глава,/ след смъртта ужасени вървят./.../ „Починалият кой е?“/ -Учител на децата/ – отвърна ми на късо той./.../ Да беше той служител царски/ и мръсен княжески лакей,/ тогава мало и голямо/ би рукнало като порой/.../ А станеш ли служител на народа/ и минеш ли живота си в тегла,/ След твоя труп завинаги изстинал./ десетина души само ще вървят...“ (от **Ив. Андрейчин**, „На едно погребение“, Р3062, Н.С.); „Прощавай минало страдално,/ прощавайте тъжовни дни,/ прощавай поприще незнайно,/ що глътна мойте младини/ .../Оскъдно храних се и чаках/ за бъдеще честни дни,/ Но бели косми аз дочаках,/ дочаках гладни старини.“ („Учителска песен“, Р3065, Н.С.);

Прочутото стихотворение на **Н. Некрасов** от 1855 г. „Внимая ужасам войны, // При каждой новой жертве боя, // Мне жаль не друга, не жены, / / мне жаль не самого героя...“, в оригинал и в известния Вазов превод („Кат гледам страхотийте на войната...“) дава реминисценции с хуманния протест срещу насилието и с чисто човешката си скръб в „Кървава песен“ на П.П. Славейков и в „Сиротна песен“ на Д. Дебелянов. В албума на Сапунджиев то е преписано в подобрен превод, от който Вазовите „страхотии“ са отпаднали (необяснимо е, защо изобщо ги е предпочел пред дословното смислово и ритмично „ужасите“): „Кат гледам ужасите на войната, / пред всяка стъпка на жестокий бой, / не жаля аз другари, ни жената / не жаля аз ни самия герой. / Ще мина на съпругата печала, приятелската скръб не дълго трай, / Но има негде си душа страдална, / тя ще вечно помни и ридай.“ („Ужасите на войната“, Р3099, Н.С.);

„О, друже, отдъхни, въздишките си спри, / и тоя спомен лют времето ще затрий. / Виж, своята песен зла теглото веч допява / и девствена звезда на нов живот изгрява.“ (из „Стихове“ от **Хр. Силянов**, преп. Димитров, Р4019, Н.С.);

„До статуята горда на Петьофи / Словак нещастен беше се прострял / ...“ („Славянски песни“ от **К. Величков**, Р3091, Н.С.); „Богами вам още даны / златие дни, златие нощи / ...“ („Друзьям“ от **Пушкин**, написал самият Б. Пенев, Л.Т., с.154); „Все вы в жертву памяти своей / и голос лиры вдохновенной / ...“ („Отрывок“, **Пушкин**, нап. Б. Пенев, Л.Т., с.154); „Петья не льстець, когда царю / хвалу свободную слагаю: / Я смело чувства выражаю / языком сердца говорю / ...“ („Друзьям“ от **Пушкин**, написал самият Б. Пенев, Л.Т., с.152); „Ты меня скоро забудеш / а я не забуду тебя. / Ты в жизнь полюбиш, разлюбиш, / А я – нигого, никогда. / Ты новые лица увидеш / ...“ („Непостоянство“, Ст. Попов, Л.Т., с.146);

В албумната поезия наблюдаваме интересен феномен – на **метацитиране**, на възприемане на песните от песнопойките като генотекстове, провокации вариации или пародии; например: „Нашата втора палатка / нищо нема в нея, / освен фенерчето / и стомната голяма. / леглото ми е от слама, / недейте ми се смя, / Вий не знайте в него / как сладичко си спя.“ („Войнишки живот“, Р3093, Н.С.); „Солнце ходить и заходить, / Ся в тюрме мое темно, / Дни и нощи часовой да ех / Стережт мое акно.“ („Песен на босящите“, **М. Горки**, Р3100, Н.С.); „На своя пост стои замислений пазач, / ... / глава му се върти от тежката умора, / и погледът блуждай безсилно с простора, / но той...стои и бди...и чака бързий трен.“ („Стачката на железничарите“, Р3109, Н.С.); „Вы жертвую пали в борбы роковой / Любви беззаветной к народу / ...“ („**Анархистический марш**“, подписан от ученичка от VI кл., Р4020, Н.С.); „Селянино, доста робство! / Селянино, веч не спи! / Это градския работник, / чуй, камбаната заби! / ... / Време е слабия да стане / силен – бедния – богат / ... / Време е, дайте си ръцете! / Правда, равенство ний щем. / Долу гнусните тирани! / Долу турския ярем!“ („Спомен“, ..., Л.Т., с.239).

И още едно „социално“ стихотворение със съмнително авторство (подписано от Д. Бакалова, Шумен, 1897, Л.Т., с.213): „Почивала си вековно в мрака, / в хаос мизерен, в кръвна борба / И влечеш още ярема

тежки/ от очити капят още рабски сълзи./.../“ („Жена“); „Там нейде далеч в океана/ щом блеснат на небе звезди/ кът молния кораб се носи/ по сините морски води/.../ Отива към Франция мила/ там слава оставил и трон/ оставил е тамо сина си/ и гвардовия стар легион...“ – възприема и старинния поетичен фразеологизъм за „милата Франция“ („Въздушний кораб“ на Т.Шишков, Л.Т., с.95).

б) лирически афоризми, епиграфи и подписи,
максими и размисли в стихове, крилати фрази в стихове,
лирически сецесионни клишета в мерена реч,
сатирични песни и скороговорки-каламбури

„Приятелю, ти труди се./ дено-нощно всякой час/ и духът си ще пробудиш/ в това твърдо вярвам аз./...“ („Към вас“, Ст. Попов, Л.Т., с.145); „Пълна кесия да се въспява/ нито е мярка ни марафет е/ да пее някой да се надява/ лесно е нещо, обичай вет е./ Пари да гледаш, да се облизваш/ не ще ни знание, нито уменье...“ („Ода на праздна кесия“, Стр. Янков, 1897, Л.Т., с.163); „Реших да се ожена/ дорде съм още млат/ тръгнах мома да дира/ от род голям богат./ да бъде хубавица/ да знае да чите/ да знай кои са Шекспир/ кой Шилер кой Гете./...“ („Реших да се ожена“, В. Куюмджиев, Л.Т., с.168); „На света беше ти едничка/ теб залюбих гулубичка/ Ти на мене всичко беше/ и животът ми крепеше./ Аз те любя крайно вечно/ и искрено и сърдечно./ ти ме любиш и ме мамиш/ на измама ме оставяш./ мене любиш за лъгане/ други любиш за земане.“ („Лицемерна“, Стр. Янков, Л.Т., с.173); „Че парите света владат/ е пословица/ че със тях чудеса стават/ знаят го и децата./.../ Влезе някой в кафенето/ макар говедар/ пълно ли му е джобчето/ Той господар.“ („Силата на парите“, Стр. Янков, Р-дъ, Л.Т., с.177); „Морала тук не ще тълкование:/ за всякой с малко много съзнание/ един водител трябва да е в положение/ да вдъхва почет, вяра, уважение/ на тези що води, а не унижение“ („Стих“, Димитр., Л.Т., с.196); „Никога щастието не е поставило човека така високо, щото той да няма нужда от другар! ... Когато един ден влезеш в бурите на живота и обърнеш тая страница, ти неволно ще кажеш: „О, скъпоценни не възвратни дни!“ ... Живота е като цвят, цъвти и прецъвтява и всичко се забравя, но спомена си остава до веки и до гроб. Ръка изгнива, на прах и пепел става, а спомена си вечно остава.“ („Читателю!“, Р2, Н.С.); „Не е поет всякой, който знае да драци – не е мъж всякой, който върже гащи.“ (Р3087, Н.С.); „Войнишки живот: Днес сме на почивка, утре на Атака. – Върни се във полка и хайде на сокака. Щом ти се додреме, ти не губиш време. Бързо се завръщаш и тюфлека прегръщаш- тъй било и тъй ще бъде.“ (твой другар и съмишленник Т. Пантелеев, Р3095, Н.С.); „Ей, винце, винце/ хубаво именце./ до де си вънка./ ти седиш на спънка./ като влезеш в мене./ лудея със тебе/...“ („Пример“, Р3114, Н.С.); „Поиска ли богат момък/ хубава мома/ макар да е старо харо/ тя му се дава./ Майка ѝ я убеждава./ дъщеря си принуждава./ Стоенке, вземи го./ той има пари/ Ако имаш пари и пр.“ (Р3124, Н.С.); „Розата мерише, тръна боде, а любовта гори – не ме забравяй. Гроб без

кръст и приятелство без спомен скоро се забравят.“ (P3124, Н.С.); „С аромат на рози/ да те обейме тази,/ която посмее/ с теб да заживее./ Подписът ми скромен/ имай го за спомен. Т. Попова“ (P3129, Н.С.); „Кога албума разтвориш/ мойта песен намериш,/ за мене си ти спомни,/ и то ако заслужавам./ ... / Ах раздяла, раздяла,/ най-грозното нещо на света./ То е един вид предела/ на две приятелски сърдца./ „Хората са равни,/ всякога помни,/ трябва те да имат/ равни правдини.“ („Стих“, Ц. Кянчева, Л.Т., с.231); „Драгий Калчо, Всичко, що превлича,/ всичко що плени,/ с три думи се изрича:/ „пей, смей се и люби“...“ (Ал. Трифонов, P3135, Н.С.); „Песните прочитай/ за мене си спомняй/ че съм бил и аз/ твой незабравим приятел.“ (Т.Шишков, Л.Т., с.99).

7) философско-психологически изповеди, послания, афоризми в проза, паремии, пътеписи, писма, есета, лиризирана проза и стихотворения в проза.

„Напомвание към обичаност на три неща: храброст, любезност, кротост. Към презиране на три неща: низост, притворство, завист. Към три неща да благоговеем: – правда, истина, себеотричание...“ („Напомвание“, Стр. Янков, Л.Т., с.170); „Испадналий цени богатството. Болния – здравие. Страния – отечеството си.“ („Стих“, Янков, Л.Т., с.172); „Любовта е копие, което се забива в две благородни сърца.“ (Стар Тодор, P3099, Н.С.); „Твоята съдба е в ръцете ти: благоденствие, богатство, цивилизация, наука, морален прогрес всичко може да се добие, но всичко това трябва да се спечели, защото всичко е награда, а всяка награда предполага едно щастие. ; Миналото осъжда, настоящето наказва, бъдещето утешава.“ (Франклин, P3103, Н.С.); „Да засрамиш един мъдрец, да критикуваш един мъдрец, и с жена да се препираш, все едно да черпиш вода с решето. От тия три добрини, боже, пази ни. (редник Р. Паскалев, P3107, Н.С.); „Помни всякога, че човек трябва да бъде скромен в своите желания и прищевки, ако иска по-рядко да изпитва разочарования и несполуки.“ (съвсем в духа на Русо е написал за спомен Д. Попов, P3028, Н.С.); „Животът прилича на плод, който често пъти бива откъсван от червея преди да узрее.“ (Войников) (P3079, Н.С.); „Първата крачка към доброто е: „да не вършиш зло!“; „Човек с добро поведение винаги намерва защитници.“ (P3083, Н.С.); „Хубостта прави жената да бъде горда, гордостта – мъжа да бъде глупав.“ (P3084, Н.С.); „Честността е като окото, дето и от най-малката нечистотия се поврежда.“ (Ал. Трифонов, P3131, Н.С.); „Що е сълза? Окисът на горчивий живот,/ ехидното гризене на влюбената съвест./.../ Или пък прилив на радостта.“; „Не гледай драгий Калчо/ на нанизи и сребро./ но виж, запознай се с четирите/ сестри: Скромност, Честност,/ Правда и Милосърдие.“; „Приятелството е цвете,/ което расте само в благородните сърдца,/ човеческото сърдце е лира,/ със седем струни: шест за/ скръбта, а една за/ радостта и тя звъни/ много рядко.“ (Ал. Трифонов, P3132, Н.С.); „Младостта се прекарва с погрешки, Зрелостта с борба, а старостта със съжаление.“ (твой М. Г. Топалов, P3138, Н.С.); „Щастие се със-

тои/ не във вънкашния раскош,/ и то не зависи от богатството/ на мъжа, а единствено/ от нравствените начала,/ които следваме и от/ личния ни характер.“ („Стих“, Ц.Кянь., 1898, Р-дъ, Л.Т., с.232); „Стоях на морския бряг и в ръцете си държах червена роза. Пред мен се разстилаше море – възсинкаво, златно, мораво и сребърно,...Далече в пространството се виждаше лодка...Една вълна я грабна и отвлече. ... Но скоро тя се върна заедно с вълната, която донесе със себе си няколко откъснати от теглението листа. ... (Послепис-поука – бел.моя:) Не е ли същото и със сърцето! Живота го отнися, разбива и то се връща в краката ни като шепа листа...“ („Розата“ Р3004, Н.С.); „Стъмна се...Пурпурните лъчи на сияещото слънце изчезнаха едно след друго и нощта покри цялата вселена.... Природата бе заспа...“ („Нощ. (Що е живота?)“, Р, Н.С.); „Светът е разтворена книга/ и всякой може да успее/ по нещо в нея да прочита/ и нещичко да разбере...“ („Световната книга“, Р3013, Н.С.); „Стой! Каквато те виждам сега – остани завинаги така в моята памет!... И остави ме да бъда участник на твоето безсмъртие, хвърли в душата ми лъча от твоята вечност! (От **Ив. Ст. Андрейчин**“ , „Стой!“; написал Ив. Минцов, Р3027, Н.С.); „Хубава е нашата Пирин Планина! Какви високи върхове, покрити цяла година със сняг...“ („Пирин Планина“от Ив. Вазов, Р3067, Н.С.); „Космическа госпожице, Днес подобно на Халеевата комета, ида да ви изповядам със стремлението на моите чувства, чиято орбита клони да се пресече с тая на вашата, и молил бих центростремителните ни сили да се привлекат и ние да образуваме задружно една планета, от недрата на която да никнат само хризантеми и чисти идеали. ... Бъдете милостив, о, Ангел небесен, и не допускайте да станат нежелателни партрубадий при докосването на чувствата ми с вашето ядро. ... Твой Хикс Ипселонов“ („Студенчески писма“ из сп. „Стар барабан“, Р3058, Н.С.); „Природата е велика,... тя е майка на всичко,... Мощната ръка на природата посажда гората. ... За спомен на нашето другарство, свързано с искрено приятелство...“ („Другарството“, Т. Пантилеев, Р3097, Н.С.); „О, любов, ти си толкова нещо, което си създадено от нищо; ти си блаженство между злините и утеха сред нещастие...“ („Любов“, Р3098, Н.С.); „Настане вечер,/ месец огрея/...Поезията в настояще време се явява най-съвършеният музикален инструмент за естетическа наслада на културния свят. Чрез нейните вълшебни струни...“ („Истинската поезия“, Р3101, Н.С.); „Целта на албома. Каква е целта на албома? Спомен! Но такъв един спомен е от малка важност и значение.Днес един приятел или съученик ще ти напише няколко реда, а утре ще ти направи най-голямото зло. (...) За да бъде нашия истински и траен за всякога, трябва да се свързват известни идеи и стремления. (...) Обичай науката и труда – те ще ти дадат истински удоволствия. Учението говори/ че любовта е щета,/ А любовта говори,/ че учението е празнота./ Но аз казвам,/ че учението е богатство,/ но не се отказвам,/ че любовта е приятелство.“; „Светът е коварен и всеки гледа/ да искачи нещо от човека и после/ интриги да кове и капитал да прави./ (...)“; „Светът е дълбока долина от сълзи и гъста гора от престъпления.“; „Няма рози без тръне, но има тръне без рози.“ („За знание“, написал Ал. Трифонов, Р3133, Р3134, Н.С.); „Най-

важният жизнен въпрос се състои в това: как да живеем. Хората гледат на живота като на най-високо благо, а най-малко се грижим да го пазим. (...) Щастието и сполуката в живота зависят не от външните обстоятелства, а от самите нас. (...) Ако човек се спъне и си счупи кракът, то законът за притеглянето не е виновен за това...“ („Идеали на живота. Най-важните въпроси в живота“, „Нашите обноси“, Р4001, Р4005, Н.С.); „Има една стара пословица, която казва: „Който иска да се обогати, трябва преди всичко да се погрижи да спести, спечеленото, отколкото да търси се нови и нови доходи.“ Напълно разумно е да се правят економии... „Когато сиромашията влезе през прозореца – любовта изхвърква през вратата.“ И пр. („Парични работи“, Р4005, Н.С.); „Няма ли развлечения в една постоянна работа, тя прави децата мекушави и неспособни... Протагор задава на Сократ следующия въпрос: „обясни ми... кои са истинските развлечения...“ – „като разглеждаме хубави рисунки, изваяни предмети“ и пр. Умните беседи можем с пълно право да причислим към насладите в нашия живот.“ („Развлечения“, Р4007, Н.С.); „Днешните условия на живот са такива, щото науката за здравето е станала особено важна.“ („Здраве“, Р4010, Н.С.)

– и пр. раздели: „Образование“, „Самообразование“, „Книги“, които интерпретират просвещенската мъдрост, споделят философията на рационализма.

8) басни, притчи, поучителни разкази и анекдоти

Такъв е например разказът „Сократ“ (Р3006 – Н. Сапунджиев), който съвсем в духа на Беровата педагогическа традиция описва „сладостите на съпружеството“ и афористично поучава: „мила съпруго, когато ме удряш по главата, ти ме караш да мисля!“; или притчата „Дар от живота“ (Р30011, Н.С.) – „Аз видях една заспала жена. Тя сънуваше, че пред нея е застанал ЖИВОТА с два дара в ръцете си: ... любовта и...свободата. ...“ (разбира се, тук казусът се решава в полза на свободата, след което Животът се връща, за да ѝ даде и любовта – един подчертано Ибсенов мотив, който е не просто литературно-формиращ, но оказва изключително активно модерно педагогическо въздействие върху вкусовете и нравите на първото десетилетие на ХХ век в българската култура.); „Диоген бил едничкият човек в света, който ден по пладне, с фенер търсел да намери честен човек. ...Едничкото му притежание била бъчвата от гръцка хамсия. Истина, той по-напред имал и чаша, с която пиял вода, но като видял, че българите и с кратуни пият, взел та я строшил. Веднъж Диоген срещнал един гурелив шоп и го попитал: – ти приятелю, както виждам, никога не си се мил?...“ (Логиката на шопата е желязна – „и мечката не се мие, а всички се страхуват от нея“, твърдение, прието от Диоген за пълна глупост. Но когато, на следващия ден „едно немцойче“ потвърждава житейската максима на шопата, разбирай българина, Диоген се съгласил и престанал да се къпе. Експлоатирана е една, днес, безкрайно добре усвоена вицова реторика на националните типажи и менталност.

Естествено се налага не педагогически, а сатиричен извод: „Както видите, не само у нас ами и в Елада умните хора правили глупости.“ („Диоген“, Р3018, Н.С.).

Присъствието на тази категория текстове съответствува на тогавашното място на „ораторството“ като „дял от художествената словесност“ в някои руски и български учебници.

**Албумите и идеологиите:
анархизмът, Надсон, жената, работникът, селянинът**

Албумите, като тези на Л. Търговски и Н. Сапунджиев, могат да бъдат идеологически медиатори само в ограничена степен. Това определят две техни структурни специфики. Първата е, че в тях, макар и връстници, макар и свързани във формални колективи и в неформални лични отношения, пишат различни хора с различни убеждения, възгледи и вкусове. Втората причина е, че чисто идеологическите и политическите послания имат своето по-естествено, по-очаквано и по-функционално място в други специализирани текстове. Такива са партийните периодики, актуалните брошури, политическото ораторство; тук особено личи разликата с другия коментиран тип албуми, които са създадени не около личност, а върху колективна традиция, в случая – идейно-политическата. Въпреки че във времето, за което говорим (1896–1912), практически безпартийни български писатели няма²², а онези, които формално не членуват в партии, явно и активно симпатизират на някои (като П. П. Славейков – на радикалдемократите и лично на техния лидер Найчо Цанов), такава пряко обвързана с политически доктрини (пара)литература в България на практика тогава може да е само социалистическа, анархистка и народническа. И трите течения имат «своите» текстове в двата албума. Анонимна «ученичка от VI клас» преписва (с падежни грешки, което подсказва, че тя е възпроизвеждала не ръкописен текст, а песенния му вариант в българска среда) известната руска песен „*Вы жертвую пали в борбы роковой/ Любви беззаветной к народу/...*“ под заглавието „*Анархистический марш*“ (Р4020, Н.С.)

²² В края на XIX или в началото на XX век български писатели са оставили имена като лидери и активисти на: Либералната партия – Ст. Стамболов, П. Р. Славейков, на Консервативната – В. Друмев, на Либералната партия в Източна Румелия – З. Стоянов, на Народната (съединистка) и по-късно «народняшка» партия – К. Величков и И. Вазов, на Либералната (радославистка) – З. Стоянов, на Народнолибералната (стамболовистка) – С. Радев, Хр. Белчев, на Прогресивнолибералната – Др. Цанков – Г. х. Бонев, Ал. Кипров, М. Балабанов, Националнолибералната партия – Д. Кьорчев, Демократическата – Ал. Константинов, Радикалдемократическата – Т. Г. Влайков, П. Ю. Тодоров, П. К. Яворов, А. Страшимиров, на БЗНС – Ц. Церковски, на БРСДП – И. Радославов и т.н.

Този род идейни влияния в албумите обаче не могат в чисто литературен аспект да се сравняват с политическия култ към поезията на Семьон Надсон. Изповядват го и го инструментализират всички младежки политически неконформисти на времето – социалисти, анархисти, либерали, демократи. Култът моделира и цялостни ритуали в поведението на тези групи в тогавашна България. Запазена е например снимка от 1902 г на гимназиален кръжок в Габрово, чиито членове издигат в ръцете си плакат със стиховете на Надсон от стихотворението „Напред! („Вперед!“; 1878 г.) „Буди уснувших в мгле глубокой,|| упавшим- руку подавай...“²³. В „Албума“ на Л. Търговски програмно стои „Трябва“ (свободен превод от С. Надсон)²⁴: „Пущай смело светлината|| пръскай правдата без страх|| за да махнеш злото, тмата|| ти гони ги редом, тях||. Ти гони във дворците|| и в сюрмашкият покров|| и в себе ги гони ти|| безпощаден и суров...“, преписано от г. Хаджиев (който се подписва за спомен на френски с една правописна грешка „*Souvenire a votre ami. J. Hadjieff*“).

Стихотворения, включително и в проза, подписани като „Надсон“ и „по Надсона“, изпълват няколко страници и от „Албума“ на Н. Сапунджиев.

²³ Вж. Н. Димков. Рачо Стоянов. С., 1984, с. 21

²⁴ „ако един Тепляков е представен като лирически поет, защо да се пренебрегва Надсон? Или Тепляков е по-малко сантиментален и по-оригинален от Надсона, или неговият стих е по-съвършен от Надсоновия?“- Б. Пенев. Нова руска антология (1921) В: Студии, статии, есета..., с. 590 Хр. Силянов От Витоша до Грамос, Походът на една чета през Освободителната война – 1912 г.. С., 1984, с. 349. Как мало прожито, как много пережито... Провик в ам се и аз като Надсона – В коментара си М. Неделчев пише: «поезията на руския поет (1862–1887) е била извънредно популярна всред нашата интелигенция през 90-те години на миналия век. Преки подражания на Надсоновата лирика срещахме у Ив. Ст. Андрейчин, Христо Максимов и пр., а отгласи от нея намираме и у ранния Яворов. Модата се чувствава в редица теми и мотиви от поезията на самия Силянов. Цитираният стих е от стихотворението „* * * Завеса сброшена...“ – едно от най-представителните произведения в Надсоновата лирика. Стихотворението е отпечатано за пръв път в сп. „Отечественные записки“, 1882, кн. 1».

Поезията на Надсон в оригинали и преводи очевидно компенсира липсата на „художествена“ (според тогавашните представи) и едновременно „социалистическа“ поезия, тъй като Надсон като поет е признат и от литературни авторитети сред идейните противници на социалистите. Още повече, че чисто партийната литература, която се създава в социалистическите среди на границата между XIX и XX век придобива характеристиките на (само)изолирана субкултура. През „албумната“ 1897 г. във в-к „Мир“ Иван Вазов я оценява като идеология и художественост в следващата критична реплика:

Н о в о в р е м е. В това социалистическо списание се е появил един славей, някой си В. Ив. Ненов, който ето как сладко каканиже под громките ръкопляскания на Карл Марксовите апостоли в България:

*Оц (?) има отглас на скърбите, теглата,
и огън, който не тухне,
не, да'н бъдем глухи и пусти в главата,
в гърдите бухал да н' глухне.*

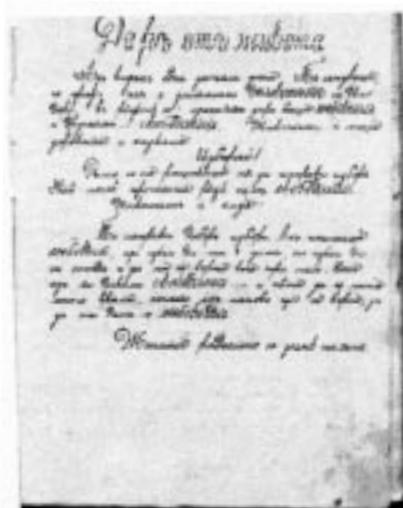
(Стихотвор. Н е в и к а й т е)

Социалистите отричат правото на собственост и проповядват дележа на всичко. Техния славей в тоя случай не само че е **ограбил собствеността на нещастния Надсона**, но с едно неподражаемо безвкусие и варварщина я е обезобразил, види се, да докаже нагледно и другия тезис на социалистите: безполезността на изкуствата и поезията.²⁵

Други важни за времето социални наеви навлизат с темата за женската еманципация. В „Албума“ на Л. Търговски е записано разнородно стилово комбиниране между Ботевото заглавие „**На Прощавание**“, вариациите на особено популярната „Сбогом, прощавай, невесто мила...“ на П. Р. Славейков (която на стр. 209–10 също е преписана калиграфски) и неговите анакреонтични мотиви от времето на „гиздаво момиче“: *Аз те любя, о душице!|| Не за твойта красота, || не за твоите очи черни,|| не за стройна ти снага...!*, след което обаче стихотворението подхваща патетично темата за освобождението на жената „ *Тогаз ще бъдеш свободна|| от веригите в кои|| са вковани твоите мисли, || Свободата ти дори|| Ще изхвъркнеш жива ти из|| клетката, що те души||, в коя са те обковали || твоите „Майка и Баща“|| И с общи сили ние|| с теб ръка за ръка||, в борба страшна, свята|| смело ще да полетим|| ... Работникът и жената|| туй цяло са две страни|| нека бъде и в ума ти,| нивга не забравяй го|| Тоз въпрос, който тебе|| трябва да вълнува днес|| Тоз, защото и от него|| правдовий ще блесне лик|| И веднъж*

²⁵ Текстът, подписан с псевдоним, е цитиран по: **И. Вазов**. Събрани съчинения, т. 20, Критика и публицистика 1890–1921, С., 1979, с. 276.

блеснал, ликът|| ще разпръсне гнъсний мрак|| и тогава любовта ни||
ще се свърже с истен брак“. Очевидно пред нас е «общо място» за
«мъжката» и за «женската» поезия на времето, защото още едно „социал-
но“ стихотворение със съмнително авторство (подписано от Д. Бакалова,
Шумен, 1897, Л.Т., с.213) развива мотива за „женското освобождение“:
„Почивала си вековно в мрака,| в хаос мизерен, в кръвна борба| И
влечеш още ярема тежки| от очити капят още рабски съзми.|...|Да,
тебе та считат за неспособна| да мреш и ти в научното поле| грехо-
ве всички на теб преписват| и режат още твоите криле.|...|Но дай си
сила и упование,| стъпи на твоите достойни крака|...| Стресни се!
Напред заедно вкупом| към истинните права човеишки| бъдещето вече
нека посрецнем| след като строшим окови тежки.“ („Жена“). В прит-
ча-стихотворение в проза „Дар от живота“ като обръщение към жената
намираме същото и в албума на Н. Сапунджиев от 1910 г.

„Синдикалната“ линия с обобщен акцент за социалната справедливост изобщо е видима в стихотворения като „Стачката на железничарите“ (Р3109, Н.С.) и в очевидно популярната, предвид няколкото си версии и парафрази в сантиментален тон, „Учителска песен“. Призивите за „всеобщо освобождение“ звучат в „Селянино, доста робство!| Селянино, веч не спи!| Ето градския работник,| чуй, камбаната заби!|...| Време е слабия да стане| силен – бедния – богат|...| Време е, дайте си ръцете!| Правда, равенство ний щем.| Долу гнусните тирани!| Долу турския ярем!“ („Спомен“, ..., Л.Т., с.239).

В контекста на политическото и като печален парадокс може да се спомене, че „буржоазно-естетският“ род Търговски дава известния юрист и политик д-р Любен Дюгмеджиев. Той също оставя име като човек с музикални и литературни вкусове. Неговата обществена биография обаче на лично близък до Д. Благоев убеден социалдемократ, тесен социалист, комунист, активен защитник на евреите като депутат през 1943 г., а

накрая – министър в първите правителства след 9.IX.1944 г. и легитиматор на тоталитарния терор чрез съда с цели юридически съчинения²⁶, трагично илюстрира, как нравственият протест и социалните блянове от албумите могат да се превърнат в инструмент на насилието срещу всяко инакомислие.

Албумите и Канонът: разрез в (син)хронологията

Ако без теоретичен догматизъм решим да експериментираме с една от основните тези на Новия историзъм – че всички текстове са равноценни документи на епохата, а задачата на хуманитаристиката е да изследва дискурсивното им единство – можем да поставим албума в неговия синхронен контекст.

Точно в годините 1896-97, когато започва да съставя албума си Любомир Търговски, излизат три изключително важни за българската литература книги.

Две от тях са стихосбирки, които литературната историография с рутинна, но не и без основания предпочита да оценява като «преломни» или «програмни». Това са „Епически песни“ (1896) на Пенчо Славейков и «Трепети» (1897) на Кирил Христов.

Проблематичните достойнства на третата книга предизвикват сериозна критика още когато тя се появява през 1896 г.²⁷. По спомени на съвременници може да съди, че и в неформалното общуване между някои тогавашни литератори книгата е била вземана на подбив, най-вече заради особения език на своя автор. (През 100 годишния си драматичен живот той впрочем става траен прицел за добродушна ирония в българските културни среди и дори е обезсмъртен като образ в хумористичната поезия на Хр.Смирненски.) Въпреки това по своите амбиции, по ранга си и особено в контекста на културно-просветното строителство в България в края на XIX в., тази книга принадлежи към респектиращата категория на книгите – литературни институции. Това е „Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища, написано от А. Теодоров“²⁸. Учебникът започва със следната дефиниция за литература: „Литература се казва сборът на всички душевни произведения, що е създал и притежава един народ, било в жива или в писана реч.“ В България вече има кой да възразява остро, непримиримо и манифестно срещу такова благообразно и хрисимо определение, що е литература. За «Мисъл» и особено за П. П. Славейков *не е* литература и «душевно произведение» не само прашната книжнина на Възраждането, но и съвременният Ив. Вазов. Правото да се произнася за литературата

²⁶ Вж. Л. Дюгмеджиев. Доведени свидетели при бързите производства в наказателния процес. – Юрид. мисъл, 1946, № 1, 94–100.

²⁷ Вж. Б ъ л г а р с к а с б и р к а , 1 май 1896, стр. 496–508.

²⁸ Пловдив, 1896.

Славейков отрича на самия интелектуален «професорски» тип на «езиковедите-езиковеди», олицетворяван от Ал. Теодоров-Балан. Той, от своя страна, обяснява на читателите, че *«тъквим да дадем едно отмерено ръководство за българските средни и специални училища»*, признавайки самовзискателно в легендарния си стил, че това пособие, макар и да запълни *«оня недостатък от издиряния и разбори, все пак не ще може да избегне погрешките»*.

Но толкова ли са различни в разбиранията си «що е литература?» през 1896 г., забравеното школно ръководство на А.Т.-Балан и «Епическите песни» на П. П. Славейков? Дори само заглавията в стихобирката показват ясните и балансираните линии на «фолклора» («живата реч» според Балан); на европейската културна класика «в писана реч» и на «душевността». „Олаф Ван Гелдерн“, „Луд гидия“, „Харамии – 1 Харамии – 2 Харамии – 3“, „Цар Самуил“, „Орисия“, „Змейново любе“, „Чума̀ви“, „Cis moll“, „Късмет“, „Поет“, „Сърце на сърцата“, „Ралица“, „Коледари“, „Микеланджело“, „Неразделни“, „Римлянка“, „Бойко“, „По жътва“, „Симфония на безнадеждността“. Оказва се, че и у П. П. Славейков има „всичко“, че всяка от двете книги по свой начин осъществява общ културен проект на времето и единен идеал за българска литература изобщо, а по обратната логика това подкрепя и тяхната едновременна антитеза. „Трепетите“ на К. Христов демонстративно отказват да служат на рационалното („живот разумен“), на „общественото“ и на „идеалите“. В същност с понятията „народно“, „христоматийно-класическо“ и „трепети“ в техните „високи“ и „ниски“, „талантливи“ и „графомански“ литературни манифестации можем да обхванем съдържанията на двата албума. При това пропорциите между тях ще възпроизведат съвсем точно напреженията им в печатаната българска литература от края на XIX – началото на XX век. Каква например е концепцията за „поезия“ във време, чиято критика борави с образни дихотомии като „парна̀сизъм“ и „фасулковщина“; с „блянове на модерен поет“ и „спуканата гъдулка на селската неволя“. И колко текстове като този

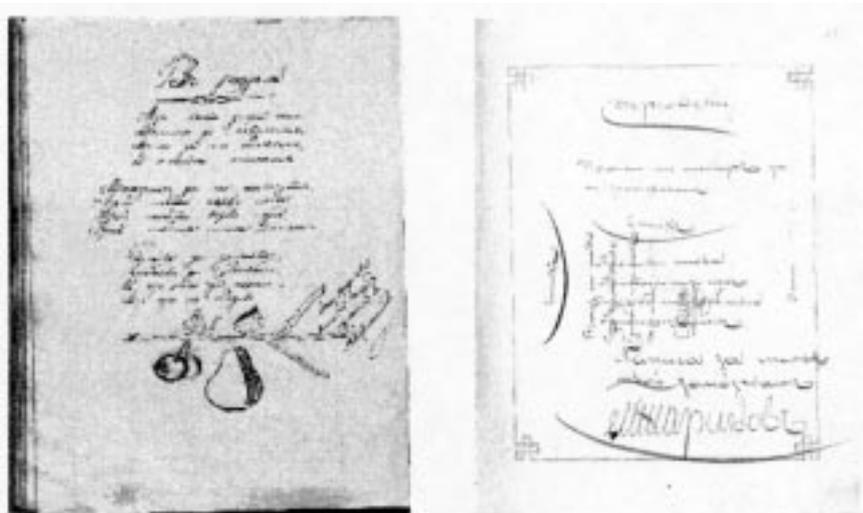
*Но литна ти далеч,
Лъчи изгаснаха в сърцето,
Душата ми угасва в черен мрак...
Ела, ела, върни се веч,
О, първий сън върни ми на сърцето!*

на признатата от литературни съвременници и потомци поетеса Екатерина Ненчева надхвърлят стандартната топка, стилистика и стихова техника на „дилетантската“ и „графоманската“ поезия, с която ученици, войници и селски учители са изпълвали албумите на Търговски и Сапунджиев?

Албумите и съвременният български литературен историк

Представителността на двата разгледани албума като ценен и автентичен материал за литературносоциологическа реконструкция е извън всякакви съмнения. Тук можем само да обобщим фактологията, че те са съставяни по инициативите на двама образовани и заможни представители на средната класа – достатъчно характерни като „исторически манталитет“ и достатъчно индивидуални в своята биографична, образователна, културна и емоционална „изключителност“ (кой български автор на роман на селска тематика от 20-те/30-те години например би рискувал с образа на заможен селски бакалин, който свири романси на мандолина, пише и преписва калиграфски лирика, какъвто в действителност е бил Н. Сапунджиев?). Той и Л. Търговски са личности с трайни литературни интереси, с развити читателски вкусове, с биографичен опит, който е включвал „селото“, „града“, „столицата“ и дори – „Европа“ в такава максимално престижна точка като Лондон. Албумите са дело на двама тогавашни българи, единият от които с големи възможности за издателско, а другият – за читателско присъствие на книжния пазар. В албумите пишат интелигентни и будни млади хора, един от които – Боян Пенев – автор на албумното приятелско послание към Л. Търговски; „*Речката бърбори, / славейчето пей, / споменът говори: / не ме забравей!*“ – ще се персонифицира завинаги като епоха в българската литературна наука, есеистика и критика. Тези факти са съществени за „образа и духа на епохата“, но много по-важно е да осмислим предизвикателствата, пред които подобни литературни феномени изправят днес българския литературен историк и самата категория „литературен историзъм“. Съдържанието на албумите от техните заглавия до последните им страници настойчиво поставя въпросите: „кога всъщност сме били „модерни“, къде точно и за кого „се е състоял“ модерният прелом – след като едни и същи корици съдържат „даскалска“ поезия по повод – и (наистина епизодично) – текст на възприемания като „краен“, „модернист“ и „декадент“ Ив. Ст. Андрейчин? Какво точно могат да означават в ретроспекция – и изобщо означават ли нещо за достоверно реконструиранияте категории на масовото четене от времето и средите, което описахме, такива утвърдени литературно-исторически категории като „естетически прелом“, „културно строителство на кръга „Мисъл“, „индивидуализъм“, „декадентство“, „1-во/2-ро поколение български модернисти“, „символизъм“ и т.н. – след като рефлексите от тях могат да бъдат доловени съвсем слабо в толкова автентични документи на активния читателски вкус? В каква степен спекулативността на литературната историография е деформирала образа на литературната ситуация, „такава, каквато е била“? Приложимостта на понятието „класичен писател“ само към „Омир, Данте, Шекспир, Гете, Пушкин“ не свързва ли всички антагонисти на тогавашната литературна сцена (Вазов – Славеиков) в една обща „умереност“ по цивилизационния път към „образците“, която всъщност е възпроизведена в изненадващия христоматиен „конформизъм“ на албумите – иначе дело на млади, неспокойни духом, обществено активни и добре образовани читатели, чиито очаквания от литературата по

вероятност трябва да са провокативни и радикални? Къде, кога, как и в каква аксиологична перспектива (пара)литературни факти като албумите могат да намерят своето място в академичните периодизации и интегралните истории на българската литература, след като с различен успех са предмет на специализирани анализи? Как да оценим например факта, че именно в албумите – все едно дали в резултат от авторова претенциозност, дословен превод на чужд образец или просто от несръчност – на едно място може да прочетем „чист“ свободен стих, след като тази стихова форма предстои да се появи „официално“ в българската поезия едва с „Хулиганските елегии“ на Н. Марангозов, а и самият Гео Милев се дразни от отсъствието на какъвто и да е ритъм в тях? Какъв е културният статут на ръкописната книга в това печатно време, след като много страници и в двата албума впечатляват с калиграфията си?

Тези въпроси и техните отговори не са съдбоносни за историзма като изследователска нагласа към българската литература в нейното единство между творчество и възприемане. Те обаче са поне толкова „леgitимни“, колкото са „големите наративи“, силно персонализираните спекулативни визии и историографски (де)конструкции. Тяхната теоретична и интелектуална привлекателност за съвременния литературовед няма да пострада от онова, с което паралитературата може да илюстрира подобни концепции или да им противоречи. Доколко „големият литературноисторически разказ“ обаче може да се съобразява с албуми, песнопойки, лексикони, частни писма и пощенски картички, вече зависи от степента, в която той се изгражда, самонаблюдава и очаква да бъде прочетен с интерес именно като разказ за историите на свързаните в литературния живот култури, времена, творби и хора.